

Analiza istraživanja "Uticaj govora mržnje na mentalno zdravlje LGBTI osoba"

IZVJEŠTAJ SA IZABRANIM SMJERNICAMA I PREPORUKAMA

Andrej Bracanović, LL.M.

MINISTARSTVO PRAVDE, LJUDSKIH
I MANJINSKIH PRAVA

Analiza istraživanja „Uticaj govora mržnje na mentalno zdravlje LGBTI osoba“
Izvještaj sa izabranim smjernicama i preporukama

Autor: **Andrej Bracanović, LL.M.**

Izdavač: **LGBTIQ Socijalni Centar**
www.lgbtiq.me
info@lgbtiq.me

Za izdavača: **Milica Špajak**

Urednik: **John M. Barac**

Obrada i štampa: **Printfox Podgorica**

Tiraž: **250**

Publikacija je kreirana u okviru projekta „Odgovor na negativan uticaj govora mržnje na mentalno zdravlje i sigurnost LGBTI osoba“ koji je finansiran od strane Ministarstva pravde, ljudskih i manjinskih prava Crne Gore. Stavovi izraženi u publikaciji su stavovi autora/ki i ne odražavaju stavove Ministarstva.

Stavovi, ocjene i komentari iznijeti u ovom dokumentu ne odražavaju nužno i mišljenje izdavača- Sva prava zadržana. Ohrabruje se upotreba ovog dokumenta u informativne, obrazovne, kulturne i druge svrhe nekomercijalnog i neprofitnog karaktera.

Podgorica, septembar 2022.

**ANALIZA ISTRAŽIVANJA „UTICAJ GOVORA MRŽNJE NA MENTALNO
ZDRAVLJE LGBTI OSOBA“**

IZVJEŠTAJ SA IZABRANIM SMJERNICAMA I PREPORUKAMA

Andrej Bracanović, LL.M.

Ovo istraživanje sprovodi LGBTIQ Socijalni Centar u okviru projekta pod nazivom „Odgovor na negativan uticaj govora mržnje na mentalno zdravlje i sigurnost LGBTI osoba“. Ono se temeljno oslanja i logičan je, ali specijalizovan nastavak istraživanja „Obrasci i stepeni diskriminacije u Crnoj Gori 2020. godine“ koje je sproveo CEDEM. Uprkos aktualnosti teme diskriminacije i, s njom tjesno vezanog, govora mržnje, osim u opštem pravnom i društvenom okviru, vrlo malo se u Crnoj Gori posvetilo pažnje realnim i veoma nepoželjnim negativnim posljedicama koje govor mržnje ima na mentalno zdravlje ljudi, a naročito LGBTI osoba, koji su zbog svoje seksualne orijentacije i inače, nerijetko i drastično agresivno marginalizovani. Stoga je ovo istraživanje ne samo pionirsko, jer po prvi put targetira ovakvo pitanje i rasvjetljava neke—do sad nepoznate društvene stavove—unutar našeg društvenog konteksta, nego i od esencijalnog značaja, jer da treba da posluži za zagovaranje i donošenje javnih politika u ovom pravcu, a može se činiti i kao koristan obrazac za neka naredna, slična istraživanja, budući da se negativni uticaji govora mržnje ne iscrpljuju samo u granicama mentalnog zdravlja. S tim u vezi, važno je naglasiti da je u okviru istog ovog projekta sprovedeno i srođno istraživanje koje ispituje društvene stavove o uticaju govora mržnje na LGBTI osobe, samo ovog puta u kontekstu njihove sigurnosti. Stoga, zainteresovanog čitaoca, ali prije svega donosioce odluka i civilni sektor svesrdno upućujemo da u obzir uzmu i rezultate tog drugog istraživanja, kako bi slika o realno prisutnim negativnim uticajima bila što kompletnejša, a prilikom koncipiranja odgovora na njihovo suzbijanje.

Ova analiza sadržana je kroz tri pojedinačna i tekstualno zasebna segmenta i to:

- (i) nekoliko primjedaba povodom samog pojma govora mržnje kako sa aspekta crnogorskog pravnog sistema, tako i evropskog—zarad bolje uporedivosti sa drugim relevantnim istraživanjima unutar Evropske unije;
- (ii) centralni dio koji sadrži sam narativni izvještaj rezultata do kojih je istraživanje došlo sa opštim i pojedinačnim—ponegdje kraćim, a katkad i opširnjim—kontekstualizacijama i primjedbama autora, kojem prethodi i opis metodologije, varijabli, te opšti statistički pregleda uzorka i cijelog istraživanja; te
- (iii) umjesto zaključka, zasebno izdvojene prioritizovane preporuke za donosioce odluka i civilno društvo.

Konačno, ovo istraživanje stvorilo je respektabilnu bazu podataka koju bi bilo uputno neprestano iznova propitivati i nanovo sagledavati, ali i još važnije konstantno dopunjavati, kako bi se evaluirao razvoj ove negativne društvene pojave kod nas i smanjio njen obuhvat.

Diskriminaciju, u crnogorskom pravnom okviru, a za potrebe što jednostavnijeg razumijevanja, treba shvatati kao onu vrstu postupanja prema nekoj osobi koje je drugačije i nepravedno u odnosu na drugu osobu, a uzimajući u obzir specifične karakteristike koje ta osoba ima. Nije potrebno uložiti velik napor da u kontekstu LGBTI osoba razumijemo da će diskriminacija postojati onda kada se ovakvo, drugačije i nepravedno postupanje desi prema osobi zbog toga što je ono određene, stvarne ili percipirane, seksualne orijentacije.

I evropski pravni kontekst, naročito onaj razvijen pregnantnom djelatnošću Evropskog suda za ljudska prava, donosi nam vrlo slično shvatanje: diskriminacija je različit tretman osoba u istim ili sličnim slučajevima, a bez razumnog i objektivnog opravdanja za takav tretman.

No, iako jasno propisano i na nacionalnom, tako i na evropskom nivou, načelo stroge zabrane diskriminacije naišlo je na snažnu prepreku u sproveđenju, budući da veoma često, gotovo i svakodnevno dolazi u sukob sa, takođe veoma važnim pravom, koji nazivamo sloboda izražavanja. Tako se veoma često, pod krinkom slobode misli i njenog saopštavanja od strane pojedinca, dešava da drugi pojedinci, ovdje LGBTI osobe, bivaju izloženi govoru mržnje, što je samo po sebi zabranjeno, budući da sloboda izražavanja nije apsolutno i neograničeno pravo.

U tom smislu, kada se osobe koriste slobodom izražavanja, a na način da šire, raspiruju, podstiču ili pravdaju oblike mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući tu i netoleranciju izraženu u formi diskriminacije i neprijateljstva prema manjinama, nedvosmisleno se radi o govoru mržnje. Kada su ti oblici mržnje i diskriminacije uzrokovani nečijom, stvarnom ili percipiranom seksualnošću, onda se i radi o slučaju govora mržnje prema LGBTI osobi.

Istraživanje je obuhvatilo ukupno 71 ispitanika/cu. Ciljna grupa ovog istraživanja, kao i cjelokupnog projekta jesu upravo punoljetne LGBTI osobe. Kako u Crnoj Gori ne postoje zvanične statistike, niti ozbiljnije procjene koje bi mogle dati odgovor na pitanje, koliko ova marginalizovana grupa, može procentualno učestvovati u ukupnom stanovništvu u našoj državi, to je i razlog što je uzorak utvrđen kao neprobabilistički–kvotni uzorak. Ipak, sam broj ispitanika/ca ne treba da zavara čitaoca. Procentualno on ne korespondira sa relevantnim uzorcima na nacionalnom nivou koji se tiču ukupne populacije, ali budući da se radi o osobama koje se u čak 93% ne identikuju kao heteroseksualne osobe, ovaj uzorak treba smatrati sasvim referentnim, budući da temeljno ukazuje na postojanje negativnih uticaja govora mržnje na mentalno zdravlje. ovo je posljedica dobro targetiranog stratuma koji je išao prema LGBTI licima, licima koja rade u oblasti zaštite prava LGBTI osoba, kao i članovi njihovim porodicama, prijatelji, poznanici, kolege i slično.

Najmlađi ispitanici/e imali su 18 godina, a najstariji 43 godine. Najbrojniji pojedinačni klaster jesu osobe 18 - 25 godina, zatim 31 - 35 godina, za kojima je klaster 26 - 30, a najmanje je ispitanika/ca koji su bili stariji od 35 godina.

Što se tiče polne reprezentacije blaga prednost je na strani muškaraca kojih je 53,5% u odnosu na žene koje čine 42,3%, dok se kao interseksualno izjasnilo svega troje sa ukupnim učešćem od 4,2%. Odstupanje je ovdje značajno veće, nego kad je u pitanju nacionalna statistika kad je u pitanju odnos broja muškaraca i žena u Crnoj Gori. Međutim, ovakvo odstupanje ne može biti od značaja za pitanje relevantnosti uzorka, budući da se pitanje pola, u kontekstu govora mržnje prema LGBTI osobama, ne bi trebalo uzimati kao nezavisna varijabla, već u kontekstu sa seksualnom orientacijom.

Kako je, dakle, rečeno, od ukupnog broja svega 7% izjasnilo se da je heteroseksualno, dok je 46,5% homoseksualnog opredjeljenja (gej i lezbijsko), 31% je biseksualnih ispitanika/ca, a 15,5% izjasnilo se da je neke druge seksualnosti. Među ponuđenim odgovorima bili su i „aseksualna osoba“, „panseksualna osoba“, „demiseksualna žena“, „ne bih da odgovorim“ i „nije bitno“ za koje, pak, niko od ispitanika/ca nije optirao.

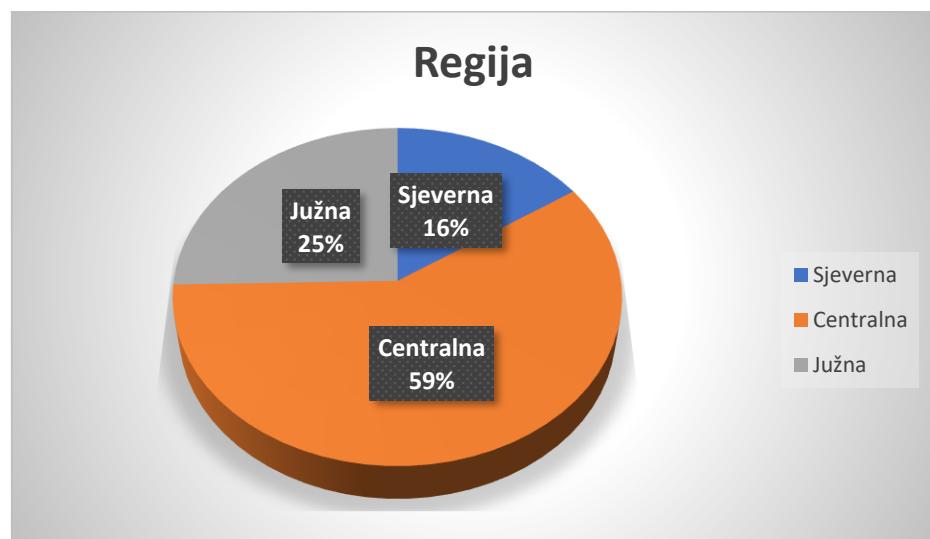
TABELA 1. GODIŠTE I POL ISPITANIKA/CA

Godište	Broj ispitanika	Pol	Broj ispitanika
18-25	27	Muški	38
26-30	13	Ženski	30
31-35	24	Interseks.	3
36 -	7		

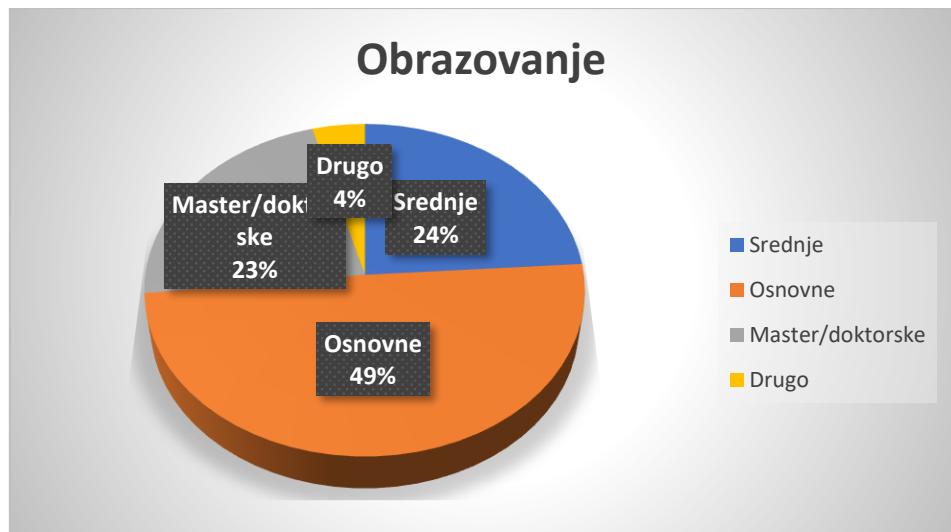
Ispitanici dolaze iz sve tri regije Crne Gore, ali ih je najveći dio iz središnje regije, njih čak 59%. Ovi podaci dati su niže u Grafiku 1. Svi ispitanici dolaze iz urbanih sredina, što je u smislu istraživanja i najrelevantnije, budući da se u seoskim sredinama internet, kao

dominantni oblik u kojem se danas govor mržnje javlja i plasira u nešto manjoj mjeri koristi, a što je istraživanje koje je 2021. godine sproveo OECD i pokazalo. To je uzrokovano prije svega većom dostupnošću tehnološkim sredstvima i brzina, odnosno količina protoka, nego što je to slučaj u ruralnim područjima. U tom smislu, u ovom istraživanju su najreprezentativniji upravo oni ispitanici koji žive, odnosno rade gradovima.

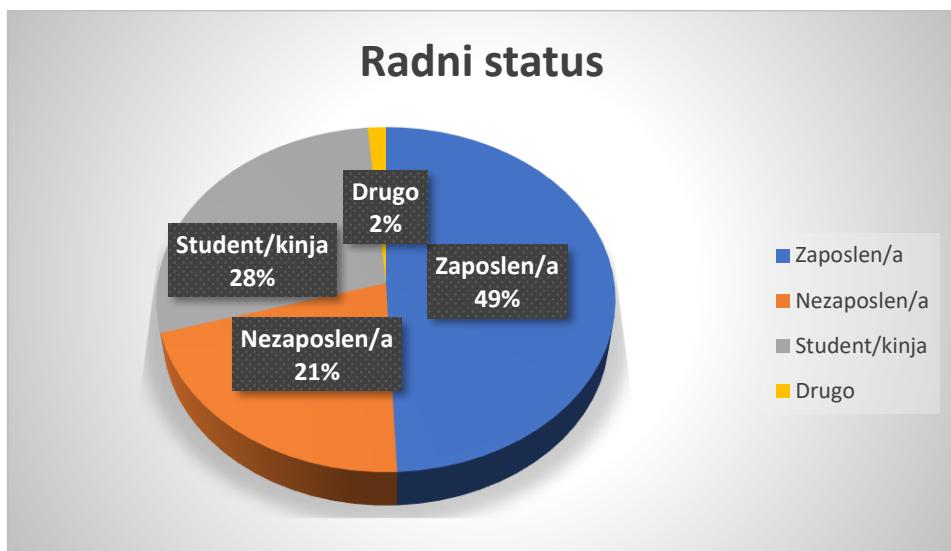
Najviše ispitanika/ca, i to gotovo dvije trećine ima završeno najmanje osnovne studije, dok je 24% sa diplomom srednje škole, a svega 4%, odnosno troje ispitanika/ca izjasnilo se da ima završeno neki drugi stepen obrazovanja (Grafik 2). Ovakva ukupna struktura ispitanika višestruko nam je značajna, budući da nam daje realniju sliku u povodu toga što LGBTI osobe, koje žive u gradovima i imaju visoki stepen stručne spreme, upravo i jesu osobe koje imaju najveće šanse da zaista i budu izložene govoru mržnje, a s druge strane, upravo to su osobe koje su—ili su makar u poziciji da budu—dovoljno upoznate sa problemom diskriminacije LGBTI populacije i izloženosti govoru mržnje. Odnos zaposlenih i nezaposlenih u cijelosti je jednak, dok od ukupnog broja nezaposlenih, njih nešto manje od polovine još uvijek studira, koji podaci su pojedinačno prikazani u grafiku 3.

GRAFIK 1. GEOGRAFSKA PRIPADNOST ISPITANIKA

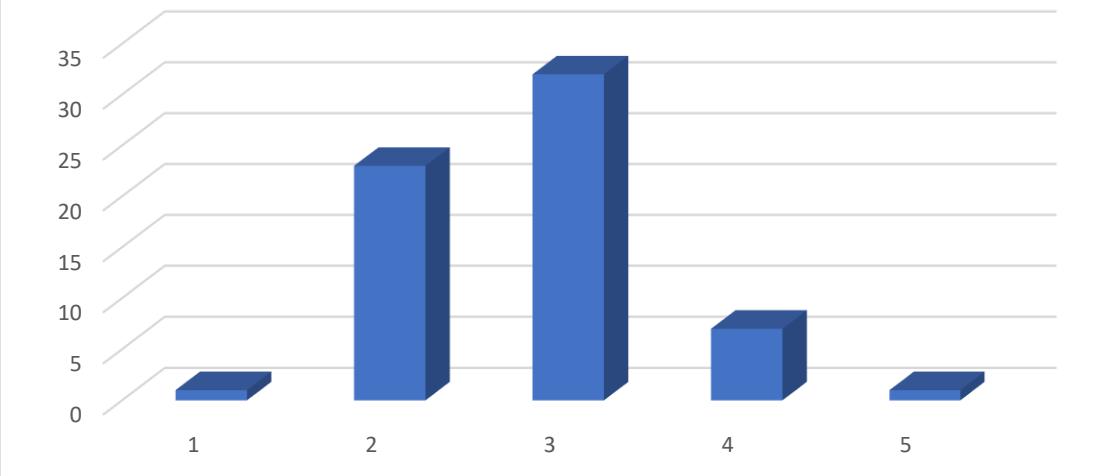
GRAFIK 2. GEOGRAFSKA PRIPADNOST ISPITANIKA

GRAFIK 3. RADNI STATUS ISPITANIKA/CA

Mnogo važnije i indikativnije podatke dobijamo sagledavanjem supstancijalnih odgovora na pitanja iz upitnika, a koje su ispitanici i ispitanice dali kroz samo istraživanje, a čiji pregled je dat u nastavku analize. Tako je svega 13% ispitanika/ca izjavilo da je zadovoljno trenutnim sveukupnim položajem LGBTI osoba u Crnoj Gori, nasuprot kojima stoji ogromna većina, njih čak 83% koji su decidno nezadovoljni trenutnim položajem. Na dalje pitanje kojom ocjenom na skali od 1 do 5, pri čemu je 5 najbolja, a 1 najgora, ocijenili sveukupni kvalitet života dolazimo do preciznije slike i doživljaja ispitanika/ca. Vidimo da je svega jedan ispitanik dao najvišu ocjenu sveukupnom kvalitetu života LGBTI osoba u Crnoj Gori, što nas upućuje na zaključak da čak i oni koji su se na prethodnom pitanju izjasnili da su zadovoljni trenutnim položajem LGBTI osoba u Crnoj Gori ipak to zadovoljstvo ne ocjenjuju previsokim, već osrednjim, budući da je preko tri četvrtine ukupnog broja dalo ocjenu 2, odnosno tri koje se mogu smatrati manje zadovoljavajućim.

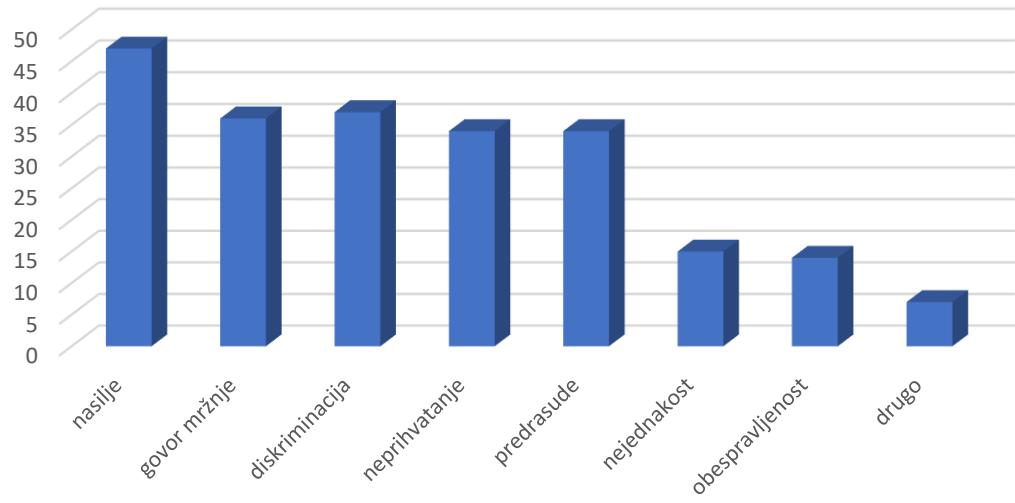
Kako ocjenjujete sveukupan kvalitet života LGBTI osoba u Crnoj Gori?

Konkretno, čak i one osobe koje su imale generalno pozitivan stav o trenutnom stanju LGBTI osoba u Crnoj Gori, ipak ne smatraju da je to dovoljno, odnosno iz priloženog se vidi da više od 45% ispitanika/ca smatra da kvalitet života nije ni dobar ni loš (ocjena 3) a preko 32% da nije dobar (ocjena 2).

Zabrinjavajuće da je među najvećim problemima LGBTI osoba u Crnoj Gori fizičko i/ili mentalno nasilje prepoznalo čak 60,6% ispitanika/ca, diskriminaciju 52,1%, a govor mržnje 50,7%. Indikativno je budući da je poznato da uz govor mržnje i njegovu realizaciju u stvarnom životu često prati zapravo mentalno, pa i fizičko nasilje, ili otvorena i direktna diskriminacija kao, doduše, nešto blaža posljedica u odnosu na ovu prethodnu. Očigledno je iz stavova koje su ispitanici pružili u istraživanju da se strah od govora mržnje najviše reflektuje kroz strah za sopstveno zdravstveno stanje, bilo mentalno bilo fizičko, budući da je odnosno nasilje uvijek stavljen u izgled kao očigledno i moguće zlo od kojega se strahuje.

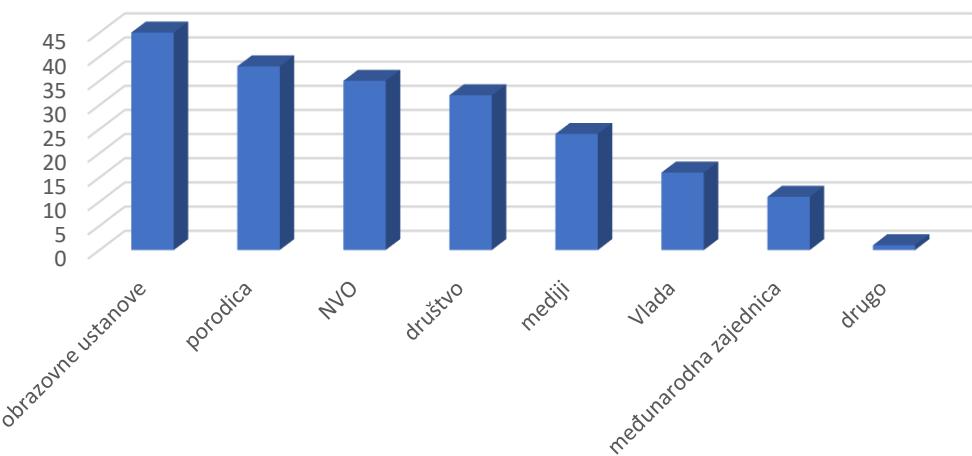
Najveći problem LGBTI osoba u svakodnevnom životu

Upravo u ovoj korelaciji treba tražiti i razumijevanje ozbiljnosti problema uticaja govora mržnje na mentalno zdravlje LGBTI osoba, kao i puteve za njegovo suzbijanje, odnosno konačno rješavanje. Među ostalim izrazitim problemima sa kojima se LGBTI populacija u Crnoj Gori susreće nailazimo i na neprihvatanje u visokom procentu identifikovanosti od 47,9%, te predrasude u istom tom procentualnom iznosu. Čini se da neki od „apstraktnijih“ problema, a za koje upravo od institucija i civilnog sektora čujemo da su glavni problemi, ispitanici nijesu prepoznali u tom kontekstu. Tako je nejednakost kao najveći problem prepoznao 21,1% ispitanika/ca, a obespravljenost svega 19,7%, dok je nešto drugo kao najveći problem prepoznao ukupno manje od 10%. To znači da ono što mi u institucionalnoj udobnosti strateških dokumenata percipiramo kao meke i sofisticirane probleme, za LGBTI populaciju ipak ne dolazi na prvom mjestu, jer je strah od fizičkog nasilja i govora mržnje kojem su izloženi upravo glavni problem i, stoga, treba da bude i primaran u fokusiranju budućeg djelovanja kako državnih organa, tako i ukupnog civilnog društva.

S prethodnim u naročitoj vezi stoji i pitanje ko ima najveći uticaj na poboljšanje kvaliteta života LGBTI populacije, što, sljedstveno, upućuje i prepoznaće i potencijalne nosioce procesa, odnosno odgovorne za samo poboljšanje.

Ko ima najveći uticaj na poboljšanje kvaliteta života LGBTI osoba?

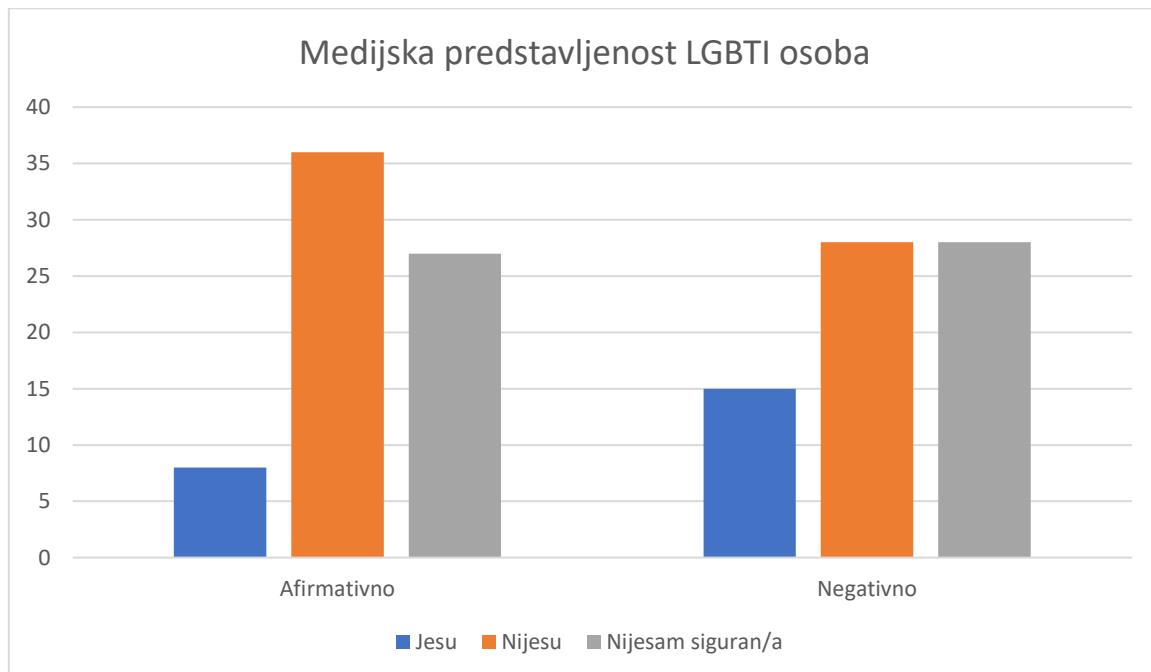
Najveći uticaj, shodno mišljenju ispitanika imaju obrazovne ustanove, čak 63,4% ispitanika/ca je to naznačilo u odgovoru. To ne treba i da čudi. Čak je i Strategija Ujedinjenih Nacija i Akcioni plan o govoru mržnje iz maja 2019. godine prepoznala da je obrazovanje moćan mehanizam za isticanje problema govora mržnje i borbu protiv njega, budući da je upravo u obrazovnaju sadržana mogućnost da se uspostave vrijednosti poštovanja ljudskih prava, različitosti, socijalne pravde i rodne ravnopravnosti. Obrazovanjem je, takođe, nužno ponuditi sposobnost kritičkog razmišljanja, koje je „priješko potrebno kao izazov onima koji promovišu mržnju“, kako se navodi u uvodu Strategije i Akcionog plana. Ne može da ne zapadne za oko da je procenat onih koji strahuju od nasilja, gotovo istovjetan procentu povjerenja, a reklo bi se i očekivanja, od sistema obrazovanja i njegovih institucija.

Očekivanja od porodice kao okruženja od najvećeg uticaja za poboljšanje kvaliteta života LGBTI osoba ima 53,5% ispitanika/ca, dok od nevladinih organizacija to očekuje 49,3%. Dâ se nedvosmisleno zaključiti da na potencijalno poboljšanje, ispitanici očekuju najviše od obrazovnog sistema i od same porodice. U vezi sa mentalnim zdravljem i štetnim posljedicama koje LGBTI osobe trpe zbog govora mržnje upravo u tim bliskim, stalnim i, reklo bi se, tradicionalnim okruženjima i društvenim institutima, LGBTI osobe i mogu očekivati najsnažniju i najefikasniju podršku. Pored toga nešto manje od polovine ispitanika/ca prepoznalo je i značaj nevladinih organizacija, naročito tu dolaze one koje su se specijalizovale za promociju i zaštitu ljudskih i LGBTI prava, i njihov doprinos ovom pitanju. Nevladine organizacije, čini se, na neki način imaju i edukativnu ulogu, iako neformalnog obrazovanja, ali nekad preuzimaju i ulogu porodice-zaštitnika kao što to čine socijalni centri, skloništa i dr. Značajno malo očekivanje od Vlade Crne Gore, odnosno identifikaciju nje kao relevantnog faktora, imalo je svega 22,5%. To može ukazivati i na niži stepen povjerenja u institucije sistema (što je uputno ispitati u zasebnom, novom istraživanju). Bilo kako bilo, relativno nizak stepen identifikacije Vlade u ovom segmentu ne smije zanemariti njen opšti društveni značaj kao najvažnijeg partnera i odgovornog u

sistemskom rješavanju ovog problema. Ne samo da se Vlada u ovome pojavljuje kao donosilac odluka, strateškog i drugog okvira za poboljšanje kvaliteta života LGBTI osoba, već se od nje kao opštег organizatora svakodnevnog društvenog i političkog života takvo što od nje i očekuje, budući da je preko 45% ispitanika/ca prepoznao društvo uopšte kao relevantno. Utvrđujući, promovišući i sprovodeći vrijednosti ljudskih, pa i prava LGBTI osoba, Vlada može pomoći da se ukupno društvo ozbiljnije pripremi, sazri i odgovori na ovakav ozbiljan izazov kakav je govor mržnje i, upravo tako, utiče na saniranje njegovih štetnih posljedica po mentalno zdravlje onih koji su mu izloženi.

Kao sposobne, odnosno odgovorne za poboljšanje kvaliteta života LGBTI osoba, svega svaki treći ispitanik prepoznao je i medije. Računajući na njihovu informativnu, odnosno edukativnu snagu, ovaj procenat je zabrinjavajuće nizak. O mogućim razlozima za to nekoliko riječi niže u tekstu.

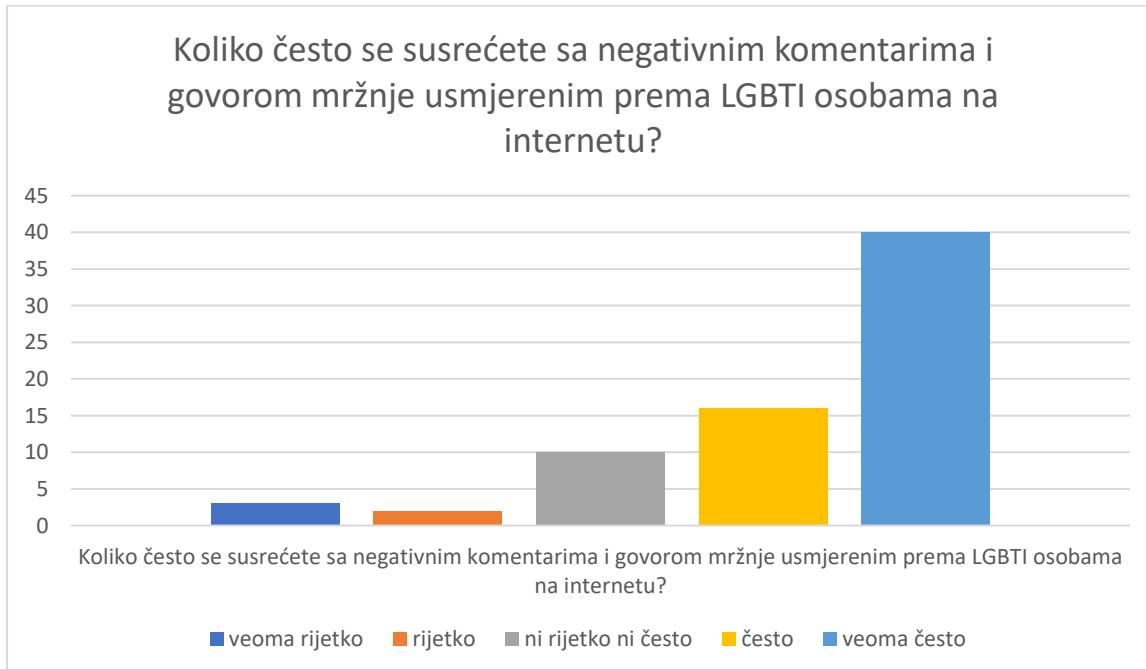
Svega 11,3% ispitanika/ca smatra da su LGBTI osobe afirmativno predstavljene u crnogorskim medijima, dok suprotno, tj. da su one negativno predstavljene, kazao svaki peti ispitanik, odnosno njih 21,1%. Ipak, 38% procenata nije sigurno da li su predstavljene pozitivno, dok vrlo slično 39,4% ne zna da li su prikazane negativno. Upravo tako velik procenat, više nego svaki treći odgovor koji ukazuje da nije jasno da li je slika o LGBTI osobama u Crnoj Gori koja se plasira u medijima afirmativna ili negativna, govori da mediji, svojim programskim sadržajem, ne učestvuju u dovoljnoj mjeri u adresiranju ovog problema i generalne percepcije društva prema LGBTI% osobama.

Deskrapanca koja se javlja između onih koji smatraju da LGBTI osobe jesu negativno predstavljene i onih koji smatraju da nijesu, a koja iznosi 10 procenatnih poena, ipak je

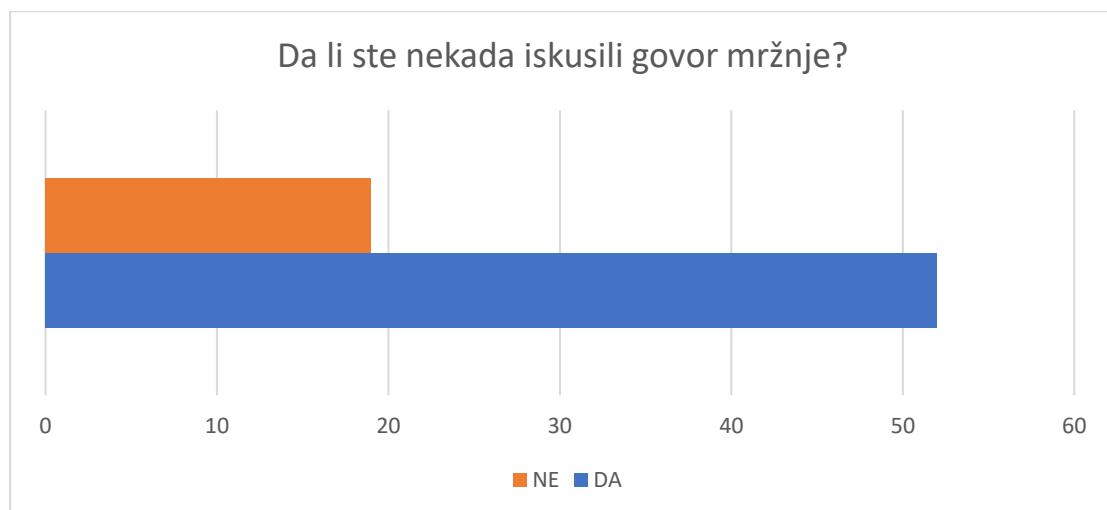
statistički ublažena, a društveno zabrinjavajuće izražena činjenicom da ipak 50,7% smatra da one nijesu pozitivno prikazane. To svakako ne znači nužno suprotan odgovor—da su prikazane negativno—ali ipak ukazuje na nedovoljnu medijsku zastupljenost i jasnu sliku, koja bi bila ključna u popularizaciji problema govora mržnje i statusa LGBTI osoba u Crnoj Gori. Ono što se, pak, iz samog istraživanj ne vidi, ali je inherentno vezano za ovaj problem i da se bez ikakve bojazni zaključiti, jeste činjenica da su upravo mediji, a najčešće internet portalni i društvene mreže upravo mjesto gdje se govori mržnje prema LGBTI osobama dominantno ispoljava. Istraživanje koje je objavio Centar za istraživanje društvenih nauka 2021. godine, a koje se bavilo diskriminacijom LGBTI osoba upravo na internet portalima, pokazalo je da je 31% studentske populacije Crne Gore smatra da na portalima ne postoji jednak tretman s obzirom na nacionalnu, seksualnu i religijsku pripadnost. Isto istraživanje pokazalo je da svega 14,7% iste populacije smatra ili je sigurno da diskriminacija LGBTI osoba na društvenim mrežama ne postoji. Dakle, gotovo sedam od osam studenata, koji su i najveći korisnici društvenih mreža u prosjeku, smatra da su LGBTI osobe na društvenim mrežama u određenom stepenu diskriminirane upravo po osnovu njihove stvarne ili percipirane seksualnosti.

Ovakvi nalazi dodatno su potkrijepljeni i ovim istraživanjem koje je tražilo i odgovor na pitanje koliko se ispitanici/e često susreću sa negativnim komentarima i govodom mržnje usmjerenim prema LGBTI osobama na internetu, bilo da su u pitanju društvene mreže ili portalni.

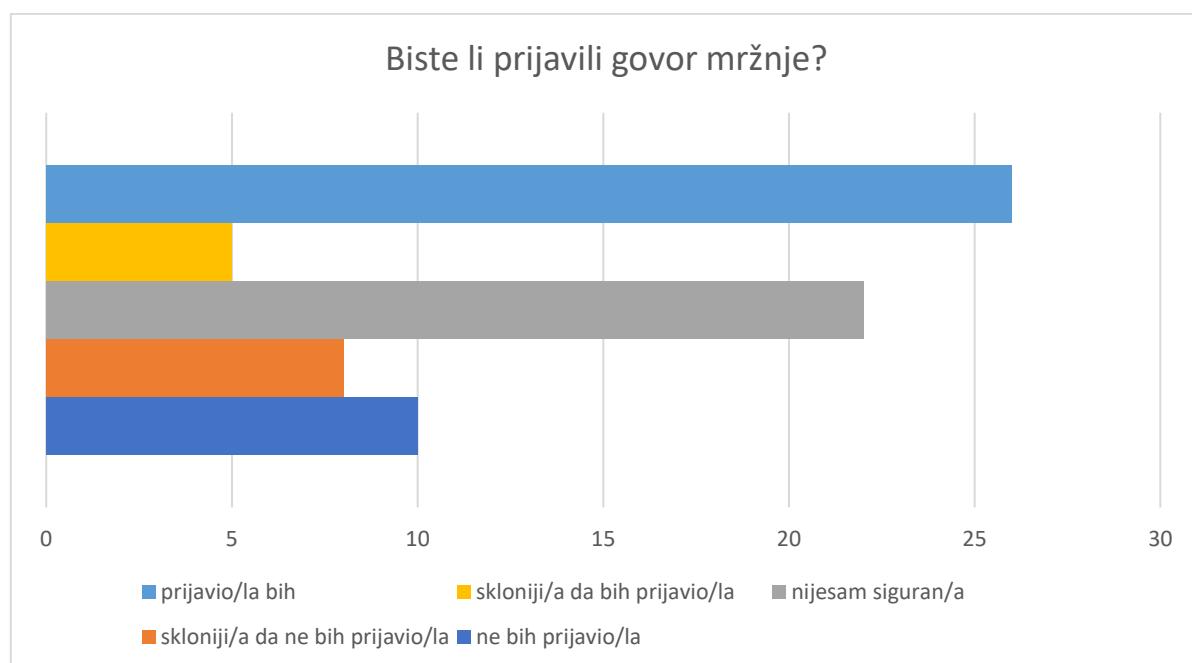

Frapantnih 93% od ukupnog broja ispitanih reklo je da se na internetu susreće sa negativnim komentarima i govodom mržnje. Od tog broja, čak 56,3% reklo je da je to veoma čest slučaj, a 22,5% da se sa tim susreću često, dok je 14,1% nije moglo da se izjasni da li je to čest slučaj ili ne. Čak i ovaj zanemarivo ukupni procenat u iznosu od sedam procentnih bodova

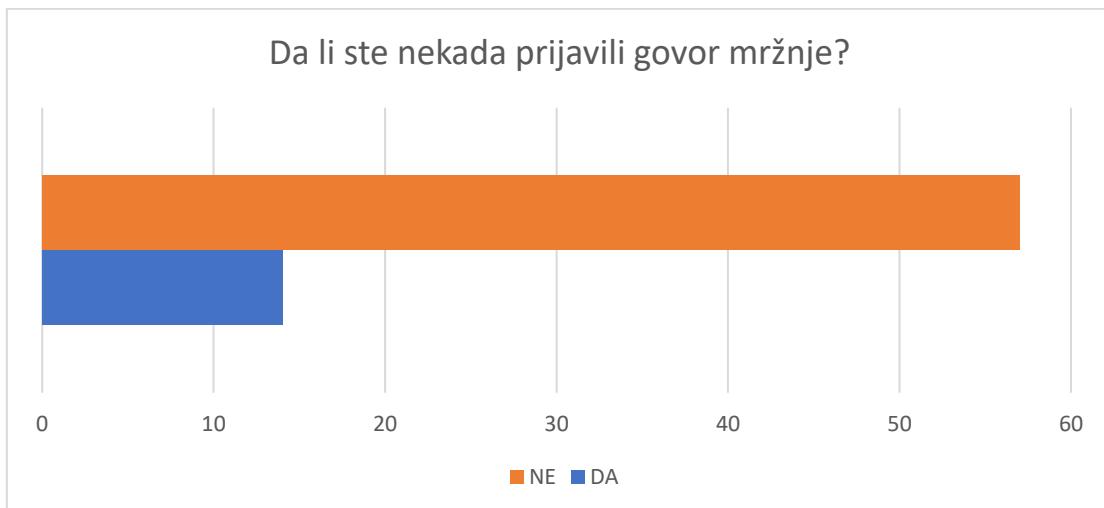
ne negira postojanje govora mržnje prema LGBTI osobama na internetu, samo 2,8% smatra da su ti slučajevi rijetki, a 4,2% da su oni veoma rijetki. Dodatno, 60,6% ispitanika/ca saopštilo je da negativne komentare prema LGBTI osobama najčešće susreću na društvenim mrežama, a 26,8% da je to slučaj na internet portalima i u drugim medijima. Ostalih, gotovo zanemarivih 12,6% otpada na društvo, porodicu i drugo. Štoviše, čak 73,2% samih ispitanika/ca je lično doživjelo govor mržnje. Evidentno je iz ovoga da najveća opasnost u smislu govora mržnje upravo dolazi iz ovog novog, javnog prostora kakav su društvene mreže i internet portali, na kojem mnogi pojedinci, sakriveni iza internet-pseudonima i okuраženi anonimiziranošću često zloupotrebljavaju slobodu govora na način kako to ne bi mogli u realnom prostoru.

Gotovo obrnuto proporcionalan je slučaj prijavljivanja govora mržnje. Iako je preko 73% ispitanih lično iskusilo govor mržnje, čak 80,3% ispitanih je nije nikad prijavilo takvo ponašanje.

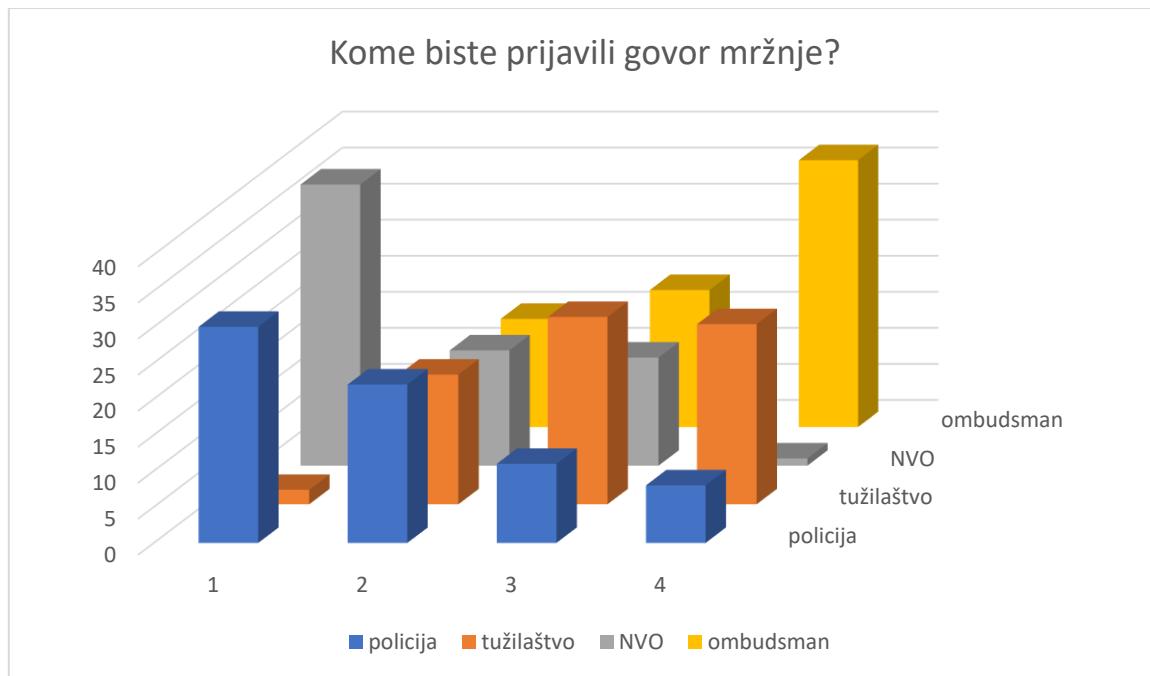

Iako je 36,6% ispitanika/ca izjavilo da bi prijavili govor mržnje, a svega 7% da je sklono da bi prijavilo, 31% njih nije sigurno, a četvrtina, odnosno 25,4 je sklonije da ne bi ili uopšte ne bi prijavilo govor mržnje.

Kada ukrstimo sa podacima koji se tiču njihovih realnih situacija, vidimo da je ta stvar još drastičnija, jer 80,3% ispitanika izričito potvrđuje da nikad nije prijavilo slučaj, iako je, kako je navedeno preko 73% procenta lično doživjelo govor mržnje. Dakle, radi se o nominalnom stavu da bi govor mržnje prijavili ili vjerovatno bi prijavili koji prevazilazi 40 procenata, dok je u praksi taj procenat niži od 20%.

Posebno važni i vrijedni rezultati dolaze kao odgovor na pitanje kome bi se ispitanici, ukoliko bi bili u situaciji da prijave govor mržnje, obratili. Na skali je 4 prikazan kao najviše vjerovatan, tj. prioriteten, a 1 kao najmanje vjerovatan odgovor.

Ombudsmanu kao prvoj instanci govor mržnje prijavilo bi 52,1% ispitanika/ca, za čim slijedi tužilaštvo kojem bi kao prvom govor mržnje prijavilo 35,2% ispitanih. Slijedi policija kojima bi se obratilo 11,3% i nevladine organizacije kojima bi se prioritetno obratilo svega 1,4%. Vidimo da kod tužilaštva i ombudsmana trend pravilno opada kako se ide ka nižim ocjenama, dok kod policije i nevladinih organizacija od značajno raste. Tako bi se policiji najmanje je vjerovatno obratilo 42,3% ispitanika, a nevladnim organizacijama 54,9%. Ovo ipak ne mora da znači, kao što bi se na prvi pogled činilo da postoji nepovjerenje u ove dvije institucije, već ukazuje da postoji veći osjećaj odgovornosti i mogućnosti zaštite upravo od strane ombudsmana i tužilaštva. Nerijetko se dešava da tek kada u ovim procedurama ne mogu da ostvare zaštitu i/ili kada je kršenje toliko grubo, LGBTI osobe zahtijevaju da se u postupke zaštite uključe nevladine organizacije, koje imaju bolju infrastrukturu i znanje od pojedinaca, kao i policija, kako bi se pomoglo u rješavanju govora mržnje.

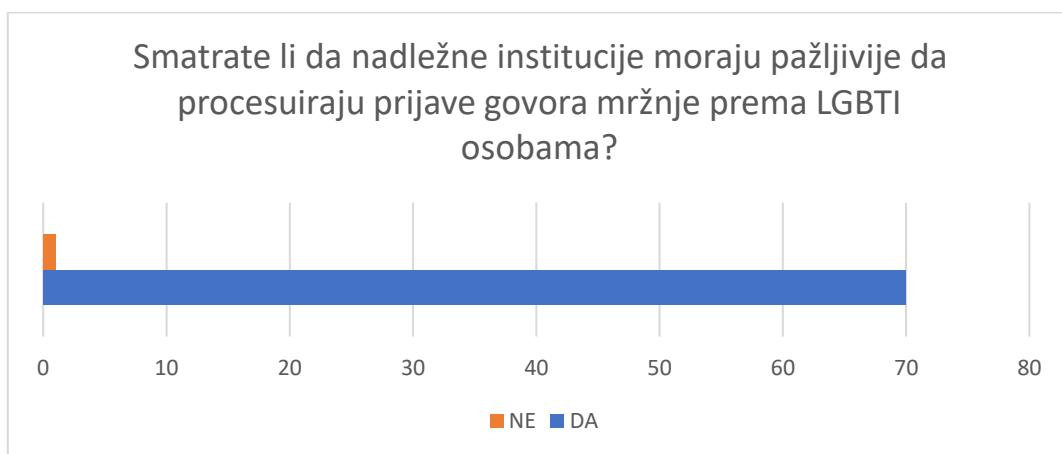
Ipak, što se tiče povjerenja u ove institucije odgovor na konkretno pitanje nam daje nešto jasniju sliku. Najviše povjerenja imaju nevladine organizacije i ombudsman.

TABELA 2. POVJERENJE U INSTITUCIJE

	Nemam povjerenje	Uglavnom nemam povjerenje	Nijesam siguran/a	Uglavnom imam povjerenje	Imam povjerenje
Policija	19,7%	18,3%	19,7%	35,2%	7%
Tužilaštvo	15,5%	31%	29,6%	18,3%	5,6%
NVO	2,8%	4,2%	11,3%	46,5%	35,2%
Ombudsman	11,3%	12,7%	19,7%	31%	25,4%

Čak 81,7% ispitanih ima visok ili veoma visok stepen povjerenja u nevladine organizacije, dok isti stepen povjerenja prema ombudsmanu iskazuje 55,4% ispitanika/ca. Brine ipak da, uprkos načelnom određenju svakog trećeg ispitanog da bi govor mržnje prijavio tužilaštvu, ipak svega manje od četvrtine ima povjerenja u ovu instituciju ili ga uglavnom ima. Čak 48% što je gotovo polovina izjavilo je da u nekom stepenu ne vjeruje tužilaštvu, a gotovo 20% ne može da se izjasni. Ovo može ukazivati kod ispitanika/ca, uzimajući u obzir njihovu socijalnu, obrazovnu i druge strukture, postoji viši stepen svijesti o procedurama u kojima se govor mržnje procesuira, koje ipak treba sprovoditi bez obzira na slabija očekivanja u ishodu, što dovodi do pada trenda povjerenja. Ovo se može ispitati i obrnuto. Iako bi drastično mali procenat ispitanika birao da govor mržnje prijavi nevladinim organizacijama, ipak je povjerenje tu najviše i prevazilazi 80 procenntih bodova. Ispitanici, vjerovatno je, znaju da nevladine organizacije nemaju formalna ovlašćenja u ovom pitanju, već preko meke moći i reputacije utiču, odnosno pomažu u rješavanju problema govora mržnje, otkud i visok stepen povjerenja u njih. Ipak, preciznosti radi 44,3% ispitanika/ca smatra da bi policija adekvatno procesuirala njegovu prijavu, a 47,1% da bi to učinio i ombudsman. Ipak manje od svakog petog ispitanika iskazao je sigurnost da bi to bio slučaj i pred tužilaštvom. Uzev u obzir sve ove tri varijable, zaključujemo da LGBTI osobe u Crnoj Gori mahom znaju da je govor mržnje problem koji treba procesuirati pred tužilaštvom, ali nemaju velika očekivanja u tretmanu te prijave niti u postupku zaštite pred tužilaštvom. Najmanje negativan stav postoji prema ombudsmanu gdje je svega 8,6% posto ispitanih izjavilo da ombudsmene ne bi adekvatno tretirao prijavu govora mržnje, dok 44,3% ne može dati pouzdan odgovor.

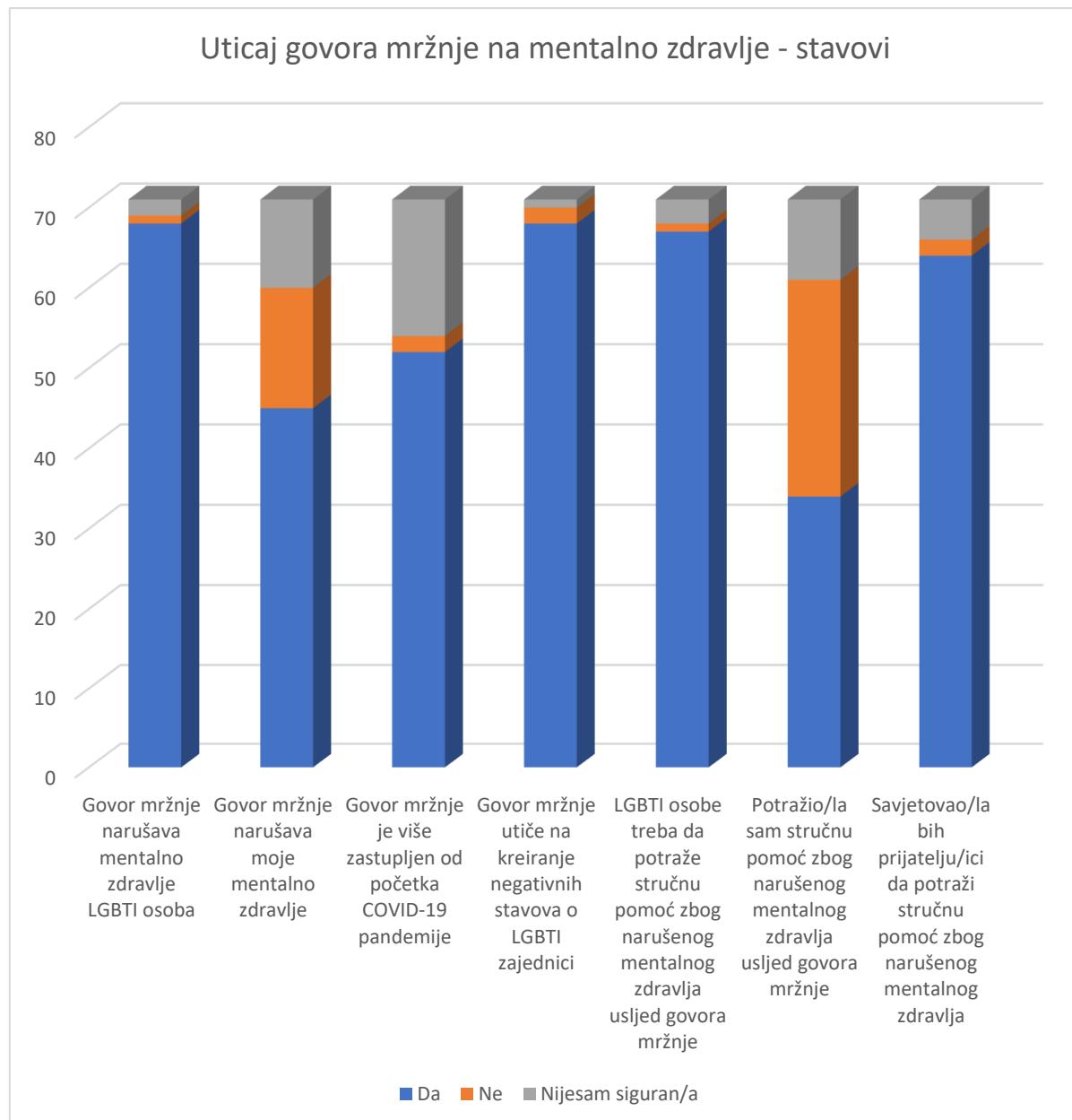
Ipak, 98,6% ispitanika/ca nedvosmisleno je reklo da prilikom procesuiranja prijava govora mržnje prema LGBTI osobama u Crnoj Gori, nadležne institucije moraju biti pažljivije.

Jezgro ovog istraživanja ipak predstavljaju stavovi ispitanika/ca o uticaju govora mržnje na mentalno zdravlje LGBTI osoba, o čemu će više biti riječi u narednom.

Dominantno, u iznosu od gotovo 96 procenntih bodova, ispitanici/e smatraju da govor mržnje narušava mentalno zdravlje, dok sumnju u to ima svega 1,4%. Štoviše, čak 63,4% od ukupnog broja ispitanika reklo je da je upravo njihovo mentalno zdravlje narušeno govorom

mržnje, što je izuzetno visok stepen, budući da ukazuje da se ne radi o percipiranom stavu, već o realnom osjećaju koji LGBTI osobe imaju. Tom broju treba dodati i 15,5% onih koji nijesu sigurni da li je njihovo mentalno zdravlje narušeno zbog govora mržnje. Dominantno se, takođe, percipira da je govor mržnje povećan od nastupanja pandemije COVID-19, što potvrđuje 73,2% ispitanika/ca. Uzev u obzir da je zbog zatvaranjâ, korišćenje interneta bilo uvećano, moguće je da ispitanici upućuju upravo na takvu situaciju, jer su u takvoj okolnosti

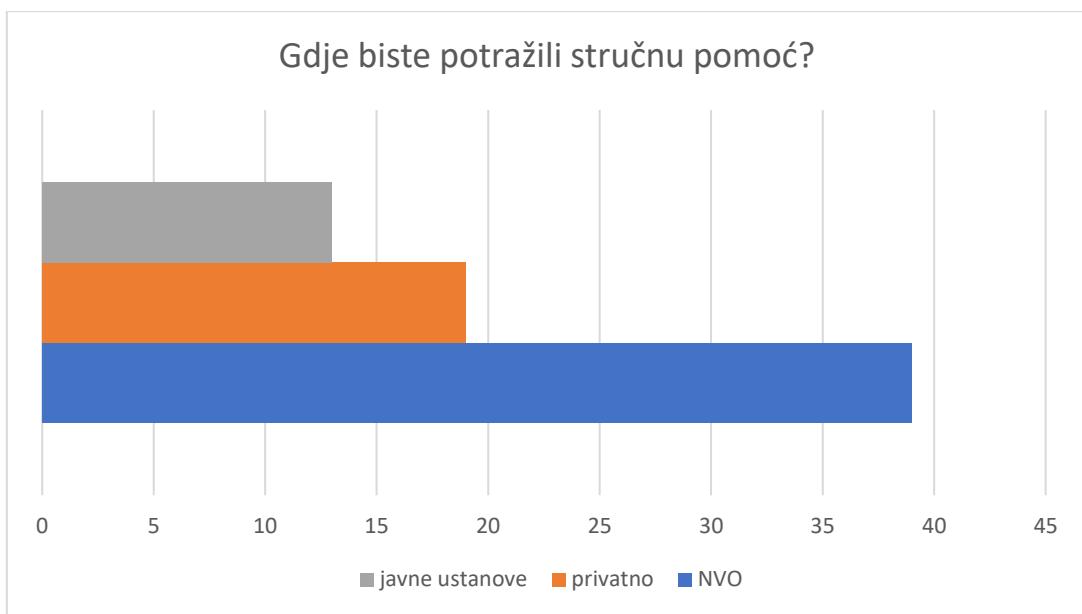
bili izloženiji upravo onim medijima na kojima se govor mržnje upravo i plasira. Dodatno, značajne studije su pokazale da je pandemija, a naročito sukcesivni lokdauni i promjena načina rada i školovanja, drastično uticala na mentalno znanje pojedinaca koji zbog toga nijesu imali pristup stručnoj pomoći. Ako znamo da osobe koje se nalaze u makar jednoj marginalizovanoj grupi imaju dvostruko veće šanse za diskriminaciju, to ne čudi da je

percepcija govora mržnje i njegovog uticaj tokom pandemije upravo ovakva. Realan strah po lično mentalno zdravlje prenosi se i na sistemsku sliku koju društvo ima o LGBTI osobama u Crnoj Gori, kazuju nam ispitani. Tako, 95,8% smatra da govor mržnje koji se plasira utiče na stvaranje generalno negativne slike o LGBTI osobama u crnogorskom društvu, što uveliko prevazilazi samo (?) lični problem. Svega 2,8% ispitanih kaže da govor mržnje nije od uticaja na stvaranje ovakve slike. Stoga i velik stepen uvjerenosti ispitanih da LGBTI osobe treba da potraže stručnu pomoć zbog narušenog mentalnog zdravlja - njih 94,4 je sigurno u to, dok 4,2% nije sigurno, a svega 1,4% smatra da to nije potrebno. Indikativno, 90,1% bi i savjetovalo prijatelja/icu da stručnu pomoć i potraže, dok je procenat onih koji to ne bi uradio nešto viši u odnosu na one koji smatraju da ta pomoć nije potrebna i iznosi 7%.

Paradoksalno, pored ovako jasno determinisane percepcije sami ispitani su u procentu od 47,9%—koji je iako prilično visok značajno niži od nivoa identifikacije problema—kazali da su sami potražili takvu stručnu pomoć. Njih 38%, više nego svaki treći, nikad nije potražilo stručnu pomoć zbog narušenog mentalnog zdravlja uslijed govora mržnje, što ukazuje da postoji određeni stepen društvene tabuizacije ovog problema. O pitanjima mentalnog zdravlja u tradicionalnom društvu kakvo je, između ostalih, i crnogorsko, pitanju mentalnog zdravlja, posebno na ličnom nivou, ne pridaje se mnogo značaja. Problemi i poteškoće sa mentalnim zdravljem često se zanemaruju, skrivaju i umanjuju u društvu. Ako tome dodamo da osim tako „nepoželjnih“ stanja, osoba treba da iskaže i svoju seksualnu orientaciju, ne čudi nas što istraživanje ukazuje da je problem mentalnog zdravlja LGBTI osoba mnogo kompleksniji nego što se čini. Govor mržnje i njegov uticaj na mentalno zdravlje samo je vrh ledenog brijega problema sa kojima se LGBTI osobe u Crnoj Gori susreću. Ovo je poziv na što skorije, sistematskije i strateško rješavanje ovog problema.

Ispitani su prepoznali da se govor mržnje prema LGBTI osobama najčešće pojavljuje nakon Parade ponosa—njih 45,1%, te nakon medijskih saopštenja koja imaju LGBTI tematiku—njih 23,9%. Ostalo otpada na javne događaje, aktivnosti nevladinih organizacija i drugo. To kazuje o perfidnosti ovog problema, budući da se, za razliku od očekivanog on najčešće ne javlja u realnom životu i prostoru, već je perfidno kamufliran u digitalnom prostoru i ogrnut „jagnjećom kožom“ slobode misli i izražavanja, što ga sve ukupno čini težim za identifikaciju i rješavanje.

Nevladine organizacije sa svojim raznim servisima podrške prednjače u tome što bi se njima obratilo 54,9% ispitanih kaže da zahtjevom za pružanje stručne pomoći zbog narušenog mentalnog zdravlja. Njih 26,8% bi to učinilo privatnim kanalima, a svega 18,3% bi tu pomoć zatražilo od javnih ustanova (domova zdravlja, Centra za mentalno zdravlje).

Ovo je jasan poziv da javne ustanove koje u fokusu imaju poboljšanje mentalnog zdravlja i suzbijanje štetnih posljedica koje utiču na mentalno zdravlje, treba da svoje servise i usluge učine još vidljivijim, pristupačnijim i efikasnijim. Oni koji već postoje treba dodatno osnažiti, ali i targetirano promovisati, a ne kroz ukupne kampanje. Ukoliko LGBTI osobe već imaju značajno niži stepen lagodnosti da tretiraju svoje mentalno zdravlje uslijed govora mržnje, a iskazali su ogromno prepoznavanje neophodnosti tretiranja mentalnog zdravlja, potrebno je te servise zaštite mentalnog zdravlja učini što dostupnijim upravo njima, tj. oblikovati ih na način da LGBTI osoba razumije da je to pomoć koju stručno lice pruža baš LGBTI osobi i da će je tretirati senzibilisanije u odnosu na druge slučajeve narušenog mentalnog zdravlja.

Na pitanje kako na njih lično utiču komentari na internetu i govor mržnje prema LGBTI osobama uglavnom ukazuju na strah, nelagodu, anksioznost, poteškoće sa ukupnim mentalnim zdravljem, osjećaj manje vrijednosti i slično. Među odgovorima se nerijetko nalaze i oni koji ukazuju da kod ispitanika postoji realna doza straha da će se te prijetnje i ostvariti u stvarnom životu. Govor mržnje ih često navodi i da pomišljaju na preseljenje u inostranstvo. Anksioznost i frustracija se javljaju kod lica koja ne mogu da prijave govor mržnje zbog toga što svoje seksualno opredjeljenje nijesu javno iskazali, dok određeni čak smatraju da je to realna slika koju crnogorsko društvo ima o LGBTI osobama. Ispitanici/e su jasno iskazali osjećaj da takvi komentari na internetu i govor mržnje stvaraju disbalans ne samo prema LGBTI osobama, već u ukupnom društvu jer utiču na klimu u kojoj se različitosti guše i dovode do snižavanja osjećaja ukupne bezbjednosti. U odgovorima na ova pitanja vidimo da se članovi LGBTI populacije nerijetko i pretvaraju da su heteroseksualni, kako bi izbjegli izloženost govoru mržnje. Gotovo svi su saglasni da na ovakvo stanje treba odgovarati edukacijom i jačim institucionalnim odgovorom, dok ima i onih koji smatraju da je potrebna strožija kaznena politika, kako u smislu sprovođenja i izricanja kazni, tako i visine i obima samih kazni.

Prema ovom sprovedenom istraživanju, većina onih koji su žrtve govora mržnje, a članovi su LGBTI populacije u Crnoj Gori, targetirani su upravo na internetu i društvenim mrežama. Zaključujemo da oni među ovom populacijom koji su najaktivniji u korišćenju ovih platformi, poput mlađih ljudi i LGBTI aktivista i promotera, moraju biti i najizloženiji ovakvom ponašanju. Shodno nalazima, lica koja pripadaju najmanje dvama manjinama, trpe daleko veću izloženost govoru mržnje od ljudi sa samo jednom manjinskom karakteristikom, budući da trpe pritisak sa više strana.

Svjedoci smo da su, tokom relativno kratkog vremenskog perioda LGBTI osobe u Crnoj Gori izvojevale i stekle niz važnih i formalnih prava kao što je istopolna zajednica, zakon o zabrani diskriminacije i drugo. U isto vrijeme, zaboravlja se da upravo LGBTI osobe trpe više vidova diskriminacije od kojih je ona po osnovu seksualne orientacije samo najvidljivija.

Osobe koje su žrtve govora mržnje, kazuju nam rezultati istraživanja često reaguju sa uznemirenošću ili ljutnjom na pojavu govora mržnje. LGBTI osobe se, dalje, osjećaju nebezbjedno u većoj mjeri od ostatka populacije, uz variranja na to kakve konkretnе efekte govor mržnje na njih ostavlja. Prepoznale se se tri vrste tih efekata: (i) emocionalne reakcije, (ii) mobilizujuće i, u krajnjem (iii) potpuno povlačenje.

Primjeri tzv. online govora mržnje uključuju između ostalog:

- ◆ prijetnje pojedincu ili grupi;
- ◆ riječi, slike i video materijal koji poziva na podršku nasilju protiv određene seksualne orientacije;
- ◆ online zlostavljanje i tzv. *cyberbullying*;
- ◆ ohrabrvanje drugih da saopštavaju govor mržnje;
- ◆ uvredljive objave i komentare;
- ◆ drugu internet komunikaciju koja prikriveno izaziva i provocira govor mržnje

Govor mržnje može se ostvariti kako javno, preko komentara i objava na društvenim mrežama, internet stranicama i forumima, tako i privatno, preko društvenih mreža u direktnoj komunikaciji, na aplikacijama za dopisivanje i upoznavanje.

Govor mržnje ne treba razumjeti isključivo kroz prizmu krivičnog zakonodavstva, jer on može biti štetan i poguban, naročito po mentalno zdravlje same LGBTI osobe, bez obzira da li su ispunjeni elementi bića nekog krivičnog djela.

U tom smislu, radi se o percepciji i motivaciji koja je posrijedi koje treba uzeti u obzir. Edukacijom, kako formalnom tako i onom koju pružaju razni servisi civilnog sektora, treba **pospješiti i stimulisati LGBTI osobe** da ukoliko smatraju da su targetirani zbog njihove stvarne ili percipirane seksualne orientacije ili rodnog identiteta, prijavljuju i procesuiraju govor mržnje.

Nužno je na **edukaciji policijskih službenika i tužilačkih struktura** na razumijevanju toga da ukoliko je govor mržnje izrečen s motivima homofobije, bifobije ili transfobije, radi se o krivičnom djelu bez obzira na to da li se targetirana osoba identificuje kao LGBTI osoba.

Preporučljivo je podržavati medije i internet portale, odnosno njihova uredništva, da prepoznaju da je zlostavljanje, maltretiranje, neprijateljstvo i mržnja koji se plasiraju, pa i anonimno, putem njihovih platformi, čak i kada ne predstavljaju krivično djelo ali su homofobični, bifobični ili transfobični govor mržnje u širem smislu, te otvaraju vrata za diskriminaciju i negativnu percepciju, zbog čega treba da postoje jasnije politike za njihovo uklanjanje.

Korisno je i poželjno da programi psihološkog savjetovanja, bilo da su pri organizacijama civilnog društva, bilo u sklopu javnih zdravstvenih ustanova, osnaženi onim stručnjacima koji razumiju da govor mržnje može biti motivisan ne samo jednim faktorom i samo po osnovu seksualne orientacije. Osobe koje osim toga što su homoseksualnog opredjeljenja mogu biti i pripadnici nekog manjinskog naroda, uslijed čega trpe veće štetne posljedice i mora im se pružiti personalizovanija podrška i pristup.

